

SHAHARLARNING RIVOJLANISHIDA URBANIZATSIYANING TA'SIRI

IBRAGIMOV IQBOLJON ILHOMJON O'G'LI,
NAJMIDDINOVA GULNORA OBIDJON QIZI

Toshkent arxitektura – qurilish universiteti, tayanch doktorantlari

Annotatsiya(Abstract). Shaharlar va qishloq aholi punktlari aholi yashashi uchun asosiy manzilgoh hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday manzilgohlarning rivojlanishi zamonaviy dunyoda urbanizatsiya jarayoni global tus olishiga turki bo'ldi. So'nggi o'n yilliklarda sodir bo'lgan global iqtisodiyotning iqtisodiy makonining muhim o'zgarishlari ilmiy tadqiqotlarning yangi bosqichlari va yo'nalishlarini yuzaga chiqishiga sabab bo'lmoqda. Ularning predmeti sifatida ko'rilayotgan yirik shaharlar va kengaytirilgan shahar aglomeratsiyalari faoliyatining iqtisodiy mexanizmlari ta'siri va globallashtirish sharoitida mintaqaviy, milliy va jahon iqtisodiyoti rivojlanib bormoqda.

Tayanch so'z iboralar (Key words). Shahar, aholi, megapolis, shaharsozlik, urbanizatsiya, demografik tarkib, metod.

Abstract. Cities and rural settlements are the main places for people to live. At the same time, the development of such settlements has stimulated the process of urbanization in the modern world to become global. Important changes in the economic space of the global economy that have taken place in recent decades are the reason for the emergence of new stages and directions of scientific research. The regional, national and world economy is developing under the influence of the economic mechanisms of large cities and expanded urban agglomerations, which are considered as their subject, and in the conditions of globalization.

Key words. City, population, metropolis, urban planning, urbanization, demographic structure, method.

Абстракт. Города и сельские поселения являются основными местами проживания людей. В то же время развитие таких поселений стимулировало процесс урбанизации в современном мире стать глобальным. Важные изменения в экономическом пространстве мировой экономики, произошедшие в последние десятилетия, являются причиной появления новых этапов и направлений научных исследований. Региональная, национальная и мировая экономика развивается под влиянием экономических механизмов крупных городов и расширенных городских агломераций, которые рассматриваются как их субъекты, а также в условиях глобализации.

Ключевое слово. Город, население, мегаполис, градостроительство, урбанизация, демографическая структура, метод.

Yer yuzidagi aholining ortib borishi bugungi kunga kelib sezilarli darajada ko'paydi, bu o'z navbatida ko'plab muammolarning oshishiga sabab bo'lmoqda. Shahar va qishloqlar insonlar istiqomat qilish uchun asosiy hudud hisoblanadi. Aholi soni o'sib borishi bilan uy-joy va oziq-ovqatga bo'lgan talab ham ortib boradi.

Insonlar kundalik hayot tarzini kechirib borarkan qulay shart-sharoitlarga bo'lgan talabi ham paydo bo'lib boradi. Yaxshi sharoitda yashab, ish faoliyat yuritish uchun shaharlarga intilishadi. Aholining shaharlarga intilib borishi, shaharlardagi qulayliklarga bo'lgan talablarni oshishiga olib keladi. Aholi soning ortib borishi urbanizatsiya jarayonini jadallashtiradi.

Urbanizatsiya – (lotincha, urbanus – shaharga mansub) jamiyat hayotida shaharlar rolining ortib borishi; ishlab chiqaruvchi kuchlarning joylashuvi, aholining ijtimoiy, demografik tarkibi, turmush tarzi va madaniyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Urbanizatsiya – tarixiy rivojlanish asosida shakllangan jamiyat bosqichlari va hududiy mehnat taqsimoti natijasida sodir bo'lgan ko'p qirrali geografik, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jarayondir. Urbanizatsiyaning torroq doiradagi demografikstatistik tushunchasi dunyoda, alohida hududlarda, mamlakatlarda shaharlarning (ayniqsa, katta shaharlarning) va shahar aholisi salmog'ining ko'payib borishini anglatadi.

Dunyoda aholi soni va ularning joylashuvi bo'yicha shaharlar, katta shaharlar, yirik shaharlar, aglomeratsiya va megopolislar mavjud. Bunday shaharlar aholi soni millionlarni tashkil etishi bilan ajralib turadi. Jumladan, Nyu-York, Vashington, Tokio, Pekin, Sidney, London, Mexiko va shu kabi yirik megopolislar mavjud.

Megapolislar bugungi kunda eng yirik shahar aglomeratsiyalaridir. Ular yirik shaharlashgan hududni tashkil etuvchi ikki yoki undan ortiq metropoliyaning kengayib borishi bilan shakllanadi. Megapolislarda nafaqat aholi soni bo'yicha balki, u yerdagi iqtisodiyot, texnologiya, energetika tizimlari, transport tuzilmasi, fazoviy-xajmiy rejasi va insonlar uchun yaratilgan imkoniyatlar bilan ham ajralib turadi. Aglomeratsiyalarning birlashib borishi natijasida yirik megapolislar vujudga kelib ulgurgan.

Aglomeratsiya (lotincha agglomerare — biriktirmoq, to'plash, birlashish) -intensiv ishlab

chiqarish, mehnat, madaniy, jamoa va rekreatsion aloqalar bilan bir butunga birlashgan shahar aholi punktlarining qulay joylashuvi, guruhlanishidir. Bunday megapolislarga – SanSan, BosVash, Tokaidolarni misol qilib keltirish mumkin.

Ilmiy tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, xorijda shahar aglomeratsiyalarining muvaffaqiyatli rivojlanishi “aglomeratsiya tafakkuri”ning shakllanishi natijasidir, uning o’ziga xos xususiyati hududning alohida elementlar yig’indisi emas, balki yagona tizim sifatida namoyon bo’lishidir. Xorijdagi bir nechta tadqiqotchilar shahar aglomeratsiyasini tizimli bo’lmagan aholi punktlari muammosini hal etish va aholi turmush sifatini yaxshilashga qodir bo’lgan optimal turar-joy shakllari sifatida ta’riflaydilar.

Biroq, qarama-qarshi fikrlar ham mavjud. Fransuz olimlari J. Chabot va J. Bo-Garnierning fikriga ko’ra, yirik aholi punktlari uzluksiz o’sishga mahkum bo’lgan “yirtqich hayvonlar” deb atalgan, M. Ruje shahar aglomeratsiyalari haqida “shahar shakllanishlarining saraton shakli” deb yozgan. Bu nuqtai nazar tarafdorlarining fikricha, shahar aglomeratsiyasi aholi punktlarining tizimsiz o’sishi, “yog’li dog” kabi tarqalib ketishi natijasidir.

Tadqiqotlarda qayd etishini ko’radigan bo’lsak, shahar aglomeratsiyalari shakllanishining boshlanishi XIX asrda qishloq aholisining shaharlarga ommaviy ko’chishi bilan bog’lash mumkin. Bu asosan, yirik sanoat ishlab chiqarishining kengayishi va murakkablashishi, texnologiyalarning izchil rivojlanishi bilan bog’liq bo’lib, ish o’rinlarini ko’paytirishni talab qildi. Nemis tadqiqotchisi A.Veber aholining qishloq va kichik shaharlardan chiqib ketishi hisobiga yirik shaharlarda aholi sonining sezilarli darajada oshishini tasvirlaydi. XVIII asr oxirida g’arbiy yevropada yirik shaharlar aholisining butun aholiga nisbati 3% ni tashkil etdi, keyin XIX asrning oxiriga kelib 13% ga yetdi. Shunday qilib, XIX asr oxiriga kelib Parij aholisi 3 marta, London 4 marta, Bryussel 5 marta, Berlin 6 marta, Boston 20 marta, Nyu-York 30 barobar ko’paygan. Yevropa mamlakatlari shahar aglomeratsiyalarining ichki hududlari XX asrning 70-yillarida faol rivojlana boshladi. Tadqiqotlarda ta’kidlanganidek, gentrifikatsiya (shaharni qayta tiklash bo’yicha rejalashtirilgan dastur natijasida yoki mutaxassislar va menejerlar tomonidan qabul qilingan qarorlar natijasida ilgari moda bo’lmagan shahar massivlarida binolarni rekonstruksiya qilish va ta’mirlash) ko’p jihatdan shakllanishiga va rivojlanishiga ulkan hissa qo’shgan.

G’arbiy Yevropada shahar aglomeratsiyalari rivojlanishida tadqiqotchilar uch bosqichni ajratib ko’rsatadilar: yirik shaharlarning o’sishi - shahar aglomeratsiyasining shakllanish jarayoni (XX asr 1940-yilgacha); aholining yirik shaharlardan chekka va kichik shaharlarga chiqib ketishi yoki shahar atrofi (XX asrning 40-70-yillarigacha); shahar aglomeratsiyasining ichki maydonlarining o’sishi, shuningdek, gentrifikatsiya (XX asrning 70-yillardan boshlab).

Shahar aholisining tez o’sishi kambag’al yashash sharoitlari bilan ajralib turadigan xaroba hududlarning shakllanishi bilan birga keladi. Urbanizatsiyaning bu turi “xarobaqa” yoki “soxta urbanizatsiya” deb ataladi. Iqtisodiy rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi urbanizatsiya jarayoni, shubhasiz, o’ziga xos xususiyatlarga ega. Ammo global urbanizatsiya jarayonining bir qator yetakchi qonuniyatlarini qayd etish mumkin:

- tez shahar o’sishi uchun aniq orzu;
- yirik va yirik shaharlarda aholi, iqtisodiyot va madaniy hayotning kontsentratsiyasining kuchayishi;
- aholining shaharlarga, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarga oqimining davom etishi;
- shaharlarning hududiy jihatdan kengayishi, aglomeratsiyalar va megapolislarning paydo bo’lishi;
- shaharlar va sanoat markazlaridagi ekologik vaziyatning odamlar uchun noqulay bo’lgan o’zgarishlari.

To’plangan tadqiqot bazasiga asoslanib, megapolislarning rivojlanishining siyosiy jihatlarini o’rganishni kuchaytirish uchun to’g’ridan-to’g’ri va majburiy yo’l ochiladi. Platon va Aristotelning fikricha, siyosat shahar-davlat haqidagi yagona fandir; zamonaviy geografiya, go’yoki, “siyosat” tushunchasining asl talqiniga qaytishi, shahar rivojlanishining siyosiy va geografik jihatlarini o’rganishni kuchaytirishi kerak.

Xulosa. Shunday qilib, o’rganishdagi tadqiqot natijalarini sarhisob qiladigan bo’lsak, shuni

aytishimiz mumkinki, bir asrning oʻzida shahar aglomeratsiyasini shaharshunoslikning oʻziga xos va eng muhim elementlaridan biri sifatida belgilash uchun juda koʻp turli xil tushunchalar va modellar shakllandi. Taʼriflangan modellarning aksariyati bugungi kunda dolzarb boʻlib, ilmiy hamjamiyatda ham faol qoʻllaniladi va mavjud shahar aglomeratsiyalarini rivojlantirish va yangilarini shakllantirish bilan bogʻliq amaliyotda qoʻllaniladi.

Zamonaviy shahar aglomeratsiyasi - bu urbanizm va shaharsozlik sohasida faoliyat yurituvchi ixtisoslashgan mutaxassislar tomonidan puxta va keng miqyosda oʻrganishni talab qiluvchi iqtisodiy, madaniy, ishlab chiqarish va ijtimoiy institutlarning murakkab majmui. Aynan xorijlik hamkasblar tajribasidan foydalanish va ilgari taklif etilgan eng ilgʻor gʻoyalarni jamlash fuqarolar uchun qulay yashash sharoitlarini yaratish va aholining ijtimoiy-iqtisodiy oʻsishini taʼminlashga qaratilgan mavjud aglomeratsiyalarning barqaror rivojlanishini va yangi shahar aglomeratsiyasini shakllantirishni taʼminlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibragimov I.I. "Measures to eliminate landscape problems of the residential center" // Innovative technological methodical research journal. ISSN: 2776-0987 Volume 2, Issue 11, Nov., 2021" 79-84 p.
2. Зотов В.Б. Организация управления и самоуправления в крупнейших городах: современное состояние и проблемы / В.Б. Зотов. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: ГУУ; МГУУ Правительства Москвы, 2010. – 296 б.
3. Глазычев В. Челябинская агломерация: потенциал развития / В. Глазычев, И. Стародубровская [и др.]. – Челябинск, 2008. – 134 б.
4. Паршута Е. В. Зарубежный опыт формирования и развития городских агломераций // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2014. – №. 15. – С. 44-51.
5. Волчкова И.В. Модели управления агломерациями: международный опыт и российская практика / И.В. Волчкова, Н.Н. Минаев // Экономические науки. – 2013. – № 108. – б. 53-57.
6. Лола А. Принципы управления крупнейшим городом / А. Лола // Регионы: управление и развитие. – 1997. – № 2.
7. Максимова А.И. Местное самоуправление в России: состояние, проблемы, пути совершенствования / А.И. Максимова. – М.: Экон. Информ, 2009. – 524 б.
8. Максаковский В.П. Географическая картина мира. Книга II: Региональная характеристика мира. Пособие для вузов. – 4-е изд. – М.: Дрофа, 2008. – 495 б.
9. Перцик Е.Н. Города мира: география мировой урбанизации: учебное пособие для геогр. специальностей вузов / Предисловие Г.М. Лаппо. – М.: Междунар. отношения, 1999.
10. Ibragimov I.I. Measures to eliminate landscape problems of the residential center. // Innovative technological methodical research journal. ISSN: 2776-0987 Volume 2, Issue 11, Nov., 2021. 88-93 p.
11. Community center, residential landscape solutions and engineering systems in building design. Rossiya Federatsiyasi. Boshqaruv va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish instituti "Экономика и социум" ОАК roʻyxatidagi xalqaro ilmiy-amaliy jurnal. №10 (89) 2021.